מקלקל - חסרון במלאכת מחשבת או חסרון בעצם המלאכה

המשנה בחגיגה אומרת שהלכות שבת הרי הם כהררים התלויים בשערה שהן מקרא מועט (רש"י - ברמז) והלכות מרובות. ואומרת הגמ' (י.):

> הלכות שבת מיכתב כתיבן! לא צריכא אלא לכדר' אבא דא"ר אבא החופר גומא בשבת ואין צריך אלא לעפרה - פטור עליה. כמאן? כר"ש דאמר מלאכה שא"צ לגופה פטור עליה. אפי' תימא לר"י, התם מתקן הוא, הכא מקלקל הוא. מאי כהררין התלויין בשערה? (מהו הרמז?) מלאכת מחשבת אסרה תורה, ומלאכת מחשבת לא כתיבא.

ואומר רש"י (ד"ה מלאכת):

> שהמחשבה חשבה בדעתו ונתכוון לה, וזה לא נתכוון לה לבנין זה, לפיכך פטור. וזהו רמז מועט, דאילו מלאכת מחשבת בשבת לא כתיבא אלא במשכן הוא דכתיב, ולפי שסמך בפרשת ויקהל פרשת שבת לפרשת משכן, אנו למדין מלאכת מחשבת לשבת.

א"כ רש"י מבאר דהא דאמרינן "מלאכת מחשבת אסרה תורה" קאי אמלאכה שאצל"ג שפטור עליה מטעם דאין זה מלאכת מחשבת. וכן פירשו התוס' שם (רק שחלקו על רש"י בהגדרת מלאכה שאצל"ג).

והנה התוס' בשבת (עה. ד"ה מתעסק) פירשו אחרת. דמה שהגמ' אומרת "מלאכת מחשבת אסרה תורה" קאי על פטור מקלקל בשבת, וז"ל:

> דמקלקל בעלמא לא מפטר אלא משום מלאכת מחשבת כדאמר בספ"ק דחגיגה (י.).

ומביאים התוס' את הגמ' בכריתות (יט:) שאומרת "הנח לתינוקות הואיל ומקלקל בחבורה חייב מתעסק נמי חייב", שמכיון שמקלקל בחבורה חייב לר"ש (מדאיצטריך למישרי מילה) ולא חיישינן למלאכת מחשבת (דמקלקל בעלמא חייב משום מלאכת מחשבת), א"כ, ה"ה מתעסק בחבורה חייב דלא בעינן מלאכת מחשבת. א"כ, משמע בתוס' ש"מלאכת מחשבת" קאי על דין מקלקל וזה המקור לפטור מקלקל בשבת.

ובתוס' הבא (שם ד"ה טפי) כותבים:

תימה דבספ"ק דחגיגה (י:) משמע דהא דפטר ר"ש מלאכה שאצ"ל היינו משום דבעי מלאכת מחשבת, וא"כ, בחבורה דלא בעי מלאכת מחשבת ליחייב בה מלאכה שאצ"ל.

משמע שלתוס' "מלאכת מחשבת אסרה תורה" קאי על פטור מקלקל וגם אפטור מלאכה שאצ"ל.

וצ"ע, מה שייך דין מקלקל למלאכת מחשבת? איזה חסרון יש במקלקל במחשבה? דלכא' הוי זה חסרון בעצם המלאכה!

כותב הרמב"ם (שבת פ"א ה"ז):

כל המקלקלים פטורין. כיצד וכו' חפר גומה ואינו צריך אלא לעפרה הר"ז מקלקל ופטור אע"פ שעשה מלאכה הואיל **וכוונתו לקלקל** פטור.

וכותב הקרית ספר (למבי"ט) שם:

כל המקלקלים פטורין משום דלא אסרה תורה אלא מלאכת מחשבת דומיא דמשכן דסמיך ליה פרשת שבת. וכל היכא דמקלקל לאו מכוון בכל לבו לאותה מלאכה הוא כמו שמכוון במלאכה שהוא נהנה ממנה, ולהכי לא הוי מלאכת מחשבת. אבל אם מקלקל ע"מ לתקן חייב, דהרי מלאכת מחשבת היא כיון שמכוין להנות לבסוף. ושיעורו כשיעור המתקן כיון דמשום דדעתו לתקן היא דמחייב במקלקל הוי שיעורו כמתקן.

א"כ סובר המבי"ט שפטור מקלקל אינו משום חסרון בעצם המלאכה אלא משום מלאכת מחשבת כיון דלא מכוין בכל ליבו למלאכה, דקי"ל לחז"ל שאדם שמקלקל לא מתכוין בכל ליבו כמו שמכוין במלאכה שנהנה ממנה, ולכן כיון שמקלקל בחבורה לר"ש חייב דלא בעינן בזה כונה ולא בעינן מלאכת מחשבת א"כ ה"ה מתעסק בחבורה חייב אף דחסר בכוונה כיון דא"צ בזה מלאכת מחשבת.

אלא שצ"ע מתוס' בשבת (קו. ד"ה בחובל). הגמ' שם אומרת: "תני רבי אבהו כל המקלקלין פטורין חוץ מחובל (באדם) ומבעיר (גדיש)". ואומר רבי יוחנן: "יחובל בצריך לכלבו (את הדם), מבעיר בצריך לעפרו", דמתקן הוא. ושואלת הגמ': "והא תנן כל המקלקלין פטורין? מתניתין רבי יהודה, ברייתא ר"ש". ושואלים

התוס': לרבי אבהו דמחייב אפי' באין צריך לכלבו א"כ הוי מלאשצ"ג ופטור עליה? ומתרצים: "וי"ל דאפי' במקלקל גמור משכחת לה דהויא צריכה לגופה כגון חובל ומבעיר באיסורי הנאה, שסבר שיכול ליתן לכלבו ולבשל בו קדרה. ורבי אבהו אע"ג דלא חשיב צורך מצוה תיקון מ"מ צריכה לגופה חשיב".

א"כ, קשה, עצם זה שסבור שיכול להנות מזה דלדעתו יכול ליתן לכלבו ולבשל בו קדרה, א"כ הרי הוא מכוון בכל לבו לאותה מלאכה, ולמה יהא פטור מדין מקלקל הרי אין כאן חסרון במחשבתו? דהרי למבי"ט פטור מקלקל מצד מלאכת מחשבת דחסר בכוונתו וכאן לא חסר במחשבתו!

אלא ש"מ שפטור מקלקל לא רק בגלל שחסר במחשבתו אלא משום **חסרון בעצם המלאכה**.

יסוד זה של תוס' מקורו בפסחים. דאיתא במשנה שם (עא:): "שחטו (בשבת) שלא לאוכליו חייב וכו', שחטו ונמצא בעל מום חייב". שואלת הגמ' (עג.): "בעי מיניה לדברי האומר מקלקל בחבורה פטור, שחטו שלא לאוכליו חייב, מה תיקן? תיקן אם עלו לא ירדו. שחטו ונמצא בעל מום חייב, מה תיקן? תיקן בדוקין שבעין ואליבא דר"ע" (עי"ש). הרי מדובר במשנה דסבר דפסח כשר שלא לשם אוכליו, וא"כ לפי דעתו אינו מקלקל, ומשמע בגמ' שפטור מדין מקלקל אי לאו דהוי תיקון במקצת, וא"כ משמע שגם בכה"ג שמתכוין להנות ורוצה לשחוט את הקרבן שלדעתו הוא כשר, ובכ"ז פטור מדין מקלקל. משמע שפטור מקלקל הוא מצד חסרון בעצם המלאכה ולא רק בגלל חסרון במחשבתו.

ועי"ש בתוס' (ד"ה לדברי) ששואלים:

> וא"ת והלא רבי יהודה הוא דפטר מקלקל בחבורה, ומתניתין דמחייב בשאינן ראויין דהיינו מתעסק וכו' לא אתי כר"י, דלדידיה מתעסק פטור כדמוכח בכריתות (יט:) וכו', אלמא משמע מאן דפטר מקלקל בחבורה פטר נמי מתעסק, וא"כ מתניתין לא מתוקמא כמאן דפטר מקלקל בחבורה. וי"ל דלדברי האומר מקלקל בחבורה פטור היינו רבי יוחנן אליבא דר"ש דפטר היכא דמקלקל לגמרי דליכא תיקון כלל, ולאפוקי מדרבי אבהו דבפרק האורג.

דלרבי יוחנן אליבא דר"ש חייב בחובל ומבעיר במתקן קצת אבל במקלקל גמור פטור.

ומשמע בתוס' דסוברים דיש **שתי הלכות בדין מקלקל**:
א. מקלקל גמור - וגם לר"ש דמחייב מתעסק בחבורה (דא"צ מלאכת מחשבת) מ"מ מקלקל גמור פטור, דבזה לא הוי מלאכה כלל - חסר בשם "מלאכה".
ב. מקלקל שבו אין חסרון בעצם המלאכה אלא שחסר במלאכת מחשבת שלרבי יהודה פטור ולר"ש חייב.

מבואר בתוס', דאפי' לגבי מקלקל בחבורה לר"ש דא"צ בזה מלאכת מחשבת, ומהאי טעמא חייב במתעסק בחבורה (עי"ש במשנה), מ"מ במקלקל גמור פטור אפי' בחבורה, לר"י אליבא דר"ש, אף שמתעסק חייב.
ולכא' למה יהא פטור הרי ליכא בזה דין דמלאכת מחשבת (כיון שמתעסק חייב), מוכח שמקלקל גמור פטור לא רק מצד מלאכת מחשבת וכהסבר המבי"ט אלא דבזה לא הוי מלאכה כלל ולכן פטור אפי' בחבורה.

ולפי"ז אתי שפיר הגמ' בפסחים שגם בכה"ג שמתכוין להנות דסובר הוא שאינו מקלקל בכ"ז פטור מצד מקלקל, דבמקלקל גמור יש פטור בעצם המלאכה אלא"כ יש קצת תיקון דממילא אין חסרון בשם מלאכה.
ואתי שפיר נמי התוס' בשבת קו. דמקלקל גמור הוי חסרון בעצם המלאכה ולכן פטור אפי' לר"ש.

מקלקל בשבת - אי אמרינן בו קלב"מ

המשנה בב"ק (לד:) אומרת: "והוא שהדליק את הגדיש בשבת פטור מפני שהוא מתחייב בנפשו". רבא בגמ' (לה.) מעמיד את המשנה "בשוגג וכדתנא דבי חזקיה וכו' אף מכה אדם לא תחלוק בו בין שוגג למזיד בין מתכוין לשאין מתכוין וכו' לחייבו ממון אלא לפוטרו ממון". וטעם הפטור מטעם "קים לי בדרבה מיניה". ומסביר רש"י (ד"ה רבא): "לעולם מתניתין בדלא קבעי ליה לאפרו, והאי דפטור מתשלומין לאו משום דליהוי ביה חיוב מיתה דהא מתניתין אפי' בשוגג נמי וכו' מיתוקמא דפטור מתשלומין כדתנא דבי חזקיה". א"כ המשנה עוסקת במקלקל גמור, ופטור מאותו טעם ששוגג פטור. והיינו דלרש"י במקלקל נמי יש קלב"מ וכשוגג ואינו מתכוין.
תוס' (ד"ה מתניתין) מקשים: "ועוד דלא דמי לשוגג שיש בו איסור מלאכה, אבל כאן אין איסור מלאכה".

תוס׳ לשיטתם שהפטור במקלקל גמור לא רק מצד מלאכת מחשבת אלא דהוי חסרון בעצם המלאכה, ומקלקל אינו דומה לשוגג, דבשוגג יש צורת מלאכה משא״כ במקלקל גמור.

אבל רש״י נראה דס״ל שאין ב׳ הלכות במקלקל, אלא המלאכה היא מלאכה, והפטור הוא רק מצד מלאכת מחשבת וכדמוכח בכריתות (יט:) דדין מתעסק בחבורה תלוי בדין מקלקל בחבורה, ושניהם פטורים מצד חסרון במלאכת מחשבת. ועיין שבת קו. דשיטת רש״י, שמה שמצריך ר׳ יוחנן שיהא צריך לכלבו וכד׳ זה רק לשיטת רבי יהודה, אבל לר״ש מקלקל בחבורה חייב בכל ענין ולא צריך תיקון כלל (ודלא כתוס׳ שם ד״ה חוץ). ומבואר, דלרש״י אם מקלקל בחבורה חייב ולא בעי מלאכת מחשבת אז גם במקלקל גמור חייב. וזה משום שבמקלקל יש רק הלכה אחת - חסרון במלאכת מחשבת וכביאור המבי״ט - חסרון בכוונתו. ולכן במקלקל בחבורה דלא בעי מלאכת מחשבת דמה״ט חייב במתעסק בחבורה, א״כ ה״ה מקלקל גמור דחייב.

והיינו תנא דבי חזקיה: ״אף מכה אדם לא תחלוק בו בין שוגג למזיד בין מתכוין לשאין מתכוין״, דגם בזה הוי פטור רק משום חסרון בכוונתו - מלאכת מחשבת, ולכן יש בזה דינה דקלב״מ כמו בכל אינו מתכוין.

ולכן במקלקל בשבת שייך לומר קלב״מ כבשוגג (ואין להקשות מדוע רש״י בחגיגה לא כתב ש״מלאכת מחשבת אסרה תורה״ קאי על מקלקל - דאין להקשות רש״י על רש״י, דפיזר פירושיו - פנ״י, נחל״ד).

ועי״ש בתוס׳ (ד״ה חובל) דשואלים:

> וא״ת ורבי יוחנן מ״ט דלא מחייב מקלקל גמור, דהא טעמא דמקלקלין פטורין היינו משום דבעינן מלאכת מחשבת כדמוכח בספ״ק דחגיגה (י:), ולענין חבורה לא חיישינן אמלאכת מחשבת כדמוכח בס״פ ספק אכל (כריתות יט:)? וי״ל נהי דלא בעינן מלאכת מחשבת מיהו כיון דגמרינן ממילה ומהבערת בת כהן לא מחייבינן אלא דומיא דהנהו דלא הוי מקלקל גמור אלא תיקון במקצת.

מפורש בתוס׳ שיש מקלקל גמור שפטור, וי״ל שהפטור שלו מצד דלא הוי מלאכה, ולכן פטור אפי׳ בחבורה. ולכן התוס׳ לשיטתם שאין אומרים במקלקל גמור קלב״מ.

שיטת הרמב"ם בפטור מקלקל

הגמ' בחגיגה אמרה ש"הררין התלויים בשערה" קאי על החופר גומא בשבת וא"צ אלא לעפרה שפטור עליה. ואומרת הגמ' דגם לרבי יהודה פטור מצד מקלקל. וקשה, אם מצד מקלקל למה נקט דוקא החופר גומא, שתביא את המשנה בשבת קו. "כל המקלקלין פטורין"? ואומרים התוס' (ד"ה לכדרבי): "ה"ה לשאר מקלקלין דפטורים הוה מצי למימר, אלא רבותא קמ"ל, דאע"ג דצריך לעפר מיפטר כיון דלא צריך לגומא". והחידוש הוא שגם זה נקרא מקלקל (וקשה, האם בא לומר הלכות שבת במסכת חגיגה?).

כותב הרמב"ם (פ"א ה"ז):

> כל המקלקלין פטורין. כיצד הרי שחבל בחבירו או בבהמה דרך השחתה, וכן אם קרע בגדים או שרפן או שבר כלים דרך השחתה הר"ז פטור. חפר גומא וא"צ אלא לעפרה הר"ז מקלקל ופטור אע"פ שעשה מלאכה הואיל וכוונתו לקלקל פטור.

הרמב"ם הבדיל בין מקלקל לחפר גומא, דבחפר גומא הוסיף "אע"פ **שעשה מלאכה** פטור הואיל **וכוונתו** לקלקל".

ונראה דסובר הרמב"ם, שבכל מקלקל הוי חסרון בעצם המלאכה. אבל בחופר גומא וא"צ אלא לעפרה אין חסרון בשום מלאכה, דהרי יש לו בזה תועלת דצריך לעפרה, אלא דבזה הפטור משום "מלאכת מחשבת" חסרון בכוונתו וכדברי הקרית ספר, דכיון שמקלקל בזה את הבית (עיין מ"מ וכס"מ) אינו מכוין בכל לבו לאותה מלאכה של הקלקול כמו שמכוין למלאכה שנהנה ממנה, וחסר בכוונתו, ולכן הוסיף הרמב"ם "אע"פ שעשה מלאכה" בכ"ז פטור "הואיל וכוונתו לקלקל" - פטור מצד חסרון מלאכת מחשבת. משא"כ ברישא בדין "כל המקלקלין פטורין" כתב שזהו "דרך השחתה" - חסרון בשם מלאכה, ולכן פטור. ונפק"מ לגבי קלבד"מ, שבמקלקל גמור אין אומרים קלבד"מ דחסר בעצם המלאכה, ובחופר גומא דיש עליו שם מלאכה - אמרינן קלבד"מ.

ואמנם יש להוסיף, שאף שבכל מקלקל לדעת הרמב"ם יש חסרון בשם מלאכה מ"מ מאחר דבחופר גומא יש חסרון של "מלאכת מחשבת" אז ודאי שבכל מקלקל יש חסרון של "מלאכת מחשבת", דלא עדיף מחופר גומא, אלא דנפק"מ לקלבד"מ.

לפי הרמב"ם מובן מדוע הגמ' נקטה את דברי רבי אבא בחופר גומא בדוקא, דזה חסרון במלאכת מחשבת וזה חשיב "הררין התלויים בשערה", דמלאכת מחשבת לא כתיבא בתורה אלא ברמז - מסמיכות למלאכת המשכן, משא"כ שאר המקלקלין דפטורין מחסרון שם מלאכה לא חשיבי "הררין התלויין בשערה", דכתיבא דמיין (והתוס' לשיטתם ד"מלאכת מחשבת" קאי על מלאשצל"ג).

חובל בחבירו ומבעיר גדישו - האם הוי מקלקל?

כותב הרמב"ם פי"ב ה"א:

> המבעיר כל שהוא חייב, והוא שיהא צריך לאפר. אבל הבעיר דרך השחתה פטור מפני שהוא מקלקל. והמבעיר גדישו של חברו או השורף דירתו חייב אע"פ שהוא משחית, מפני **שכוונתו** להנקם משונאו והרי נתקררה דעתו ושככה חמתו ונעשה כקורע על מתו או בחמתו שהוא חייב וכחובל בחברו בשעת מריבה, שכל אלו מתקנים הם אצל יצה"ר.

חובל בעצמו ושורף שלו - מקלקל, אך החובל בחברו ושורף של חברו מתקן הוא וחייב.

הגמ' בשבת (קו.) אומרת: "תני רבי אבהו כל המקלקלין פטורין חוץ מחובל ומבעיר", ומעמידה הגמ' אליבא דר"ש דחייב בחובל ומבעיר. "מאי טעמא דר"ש? מדאיצטריך קרא למישרא מילה הא חובל בעלמא חייב. ומדאסר רחמנא הבערה גבי בת כהן ש"מ מבעיר בעלמא חייב".

רש"י מסביר:

> חוץ מחובל באדם דמקלקל הוא וחייב דתנן (ב"ק פז.) החובל בחברו בשבת פטור מלשלם מפני שנדון בנפשו. **ומבעיר** את הגדיש מקלקל הוא וחייב כדתנן (ב"ק לד:) והוא שהדליק את הגדיש פטור מן התשלומין מפני שנידון בנפשו.

א"כ רש"י לומד שהמדליק גדיש חברו חייב מצד הדין שבהבערה מקלקל חייב (מדאיצטריך רחמנא וכו'). וכן בחובל בחברו חייב מצד הדין שבחובל מקלקל חייב. ורבי אבהו שאמר שחובל ומבעיר חייב מקורו במשניות בב"ק הללו. ולדעת רש"י חובל בחבירו ומבעיר גדישו הוי מקלקל ומזה למדו שבחובל ומבעיר אין את הדין של מקלקל ופטור.

הרמב"ם סובר שהמשניות בכלל לא דברו ע"ז. בנידון של המשניות הוא בכלל לא מקלקל. מדוע? "מפני שכוונתו להנקם משונאו וכו' שכל אלו מתקנין וכו' ". אז זה נקרא מתקן. והמקור לדברי רבי אבהו ש"כל המקלקלין פטורין חוץ מחובל ומבעיר" אינו המשנה בב"ק אלא ברייתא דרבי אבהו מצאה, וילפינן ממילה ומהבערת בת כהן.

לרמב"ם היה קשה: מדוע הגמ' לא הביאה את המשניות בב"ק? שהגמ' תגיד "ואם ת"ל משנה היא בב"ק" ותעמיד בחובל וצריך לכלבו, מבעיר וצריך לאפרו. דאם לרש"י המקור זה המשנה בב"ק, אז א"כ שהגמ' תביא את המשנה. לכן לומד הרמב"ם: משניות בב"ק - חובל בחברו ומבעיר גדיש חברו - זה מתקן ולא מקלקל וחייב אלא שרבי אבהו מצא ברייתא שכל המקלקלין פטורין חוץ מחובל ומבעיר, וע"ז אומר לו "אינה משנה".

לכאו', מדוע לרמב"ם החובל בחברו חיב כיון שמתקן, הרי אין ע"ז שם מלאכה ומקלקל גמור הוא ופטור? בשלמא לקרית ספר אתי שפיר דהוי מתקן ולא מקלקל, דמכוון הוא בכל לבו למה שעושה ואין חסרון ב"מלאכת מחשבת", אבל לדברינו שמקלקל גמור אין ע"ז שם מלאכה לדעת הרמב"ם, אז מדוע חובל בחברו הוי מתקן הרי סו"ס חסר בעצם המלאכה דהרי קלקל את גוף הדבר?

וצ"ל דמה שאין ע"ז שם מלאכה - זה רק דרך השחתה, אבל לא דרך השחתה - יש ע"ז שם מלאכה, דגדר המלאכה הוא תיקון אפי' אם זה לא בגוף הדבר (ורק אם אין תיקון - הוי מקלקל שלא נחשב כלל מלאכה). ולכן כיון שחובל בחברו מתקן הוא אצל יצרו "מפני שכוונתו להנקם משונאו וכו' ושככה חמתו וכו' מתקנין הן אצל יצה"ר", לכן לא נחשב השחתה, ומתקן הוא וחייב.